

Voorwoord

Netwerken is een begrip in de professionele wereld en in informele sociale contacten: wie niet *netwerkt*, is een einzelgänger of hoort er niet bij. Er zijn tal van boeken en internetsites die *netwerktips* geven. We noemen er enkele: 'netwerk het liefst met mensen die je graag mag'; 'de keuze met wie je netwerkt, is niet altijd vrij te maken of wordt opgelegd, bijvoorbeeld wanneer het gaat om professionele relaties. Zorg er dan wel voor dat je netwerkpartner niet in de gaten krijgt dat hij niet jouw keuze is'; 'vraag en verzamel visitekaartjes, zorg dat je altijd visitekaartjes op zak hebt, je weet nooit wie je ontmoet en waar het goed voor is'; 'stuur altijd verjaardagskaartjes, zo blijf je op goede voet staan met mensen'.

Goed netwerken lijkt kortom een vak apart. Niet iedereen vindt netwerken belangrijk of is bedreven in het aangaan en onderhouden van (nieuwe) netwerken. Bovendien heeft netwerken grenzen, wat betreft het aantal individuen in een netwerk en het aantal netwerken dat een persoon kan onderhouden. We noemen deze limiet 'Dunbar's number', naar de Britse wetenschapper Robin Dunbar. Op grond van empirisch onderzoek stelde hij dat individuen in staat zijn om met ongeveer 150 netwerkleden een stabiele wederkerige relatie te onderhouden. Deze limiet is een direct gevolg van neocorticale beperkingen wat betreft breingrootte en cognitieve opslagcapaciteit. Dit kan worden vergeleken met het RAM (Random Access Memory)-geheugen van een computer. Dit opslagruim van de processor maakt de data-uitwisseling mogelijk en zorgt ervoor dat de harddisk voldoende snel blijft werken en niet vastloopt. Deze neurobiologische verklaring is zeer aannemelijk, maar moet worden ingebed in andere verklaringsgronden die onder andere psychologisch en sociologisch van aard zijn en die – vaak als communicerende vaten – in relatie staan tot neurobiologische theorieën. Persoonlijke netwerken van zuigelingen zijn bij aanvang zeer klein. Hechte relaties worden op basis van sensitiviteit, responsiviteit en reciprociteit – met het oog op *bonding* en hechting – in het begin met slechts enkelen aangegaan. Netwerken groeien tijdens de lagereschoolperiode en veranderen doorgaans in de overgang van het lager naar het secundair onderwijs of wanneer de eerste professionele stappen worden gezet. Netwerken gaan en komen, kunnen duurzaam of tijdelijk zijn, oppervlakkig of vluchtig en situeren zich op micro-, meso- en macroniveau.

De begrippen sociaal netwerk en netwerktheorie voeren ons terug tot Durkheim en Tönnies. Tönnies gaf een individualistische invulling aan sociale verbanden en stelde dat groepen met elkaar verbonden zijn op basis van overeenkomstige waarden en overtuigingen. Deze visie komt overeen met die van Coleman, die zoveel jaar later relaties en netwerken bekijkt als een complex en interactionistisch geheel, die slechts kunnen (voort)bestaan op voorwaarde dat vertrouwen en solidariteit de basis zijn van verplichtingen en verwachtingen ten aanzien van netwerkleden.

Durkheim echter bekeek netwerken en relaties op de eerste plaats als functionele en instrumentele feiten, die primair de collectieve cohesie in de gemeenschap bevorderen. Simmel was rond 1900 de eerste die direct in termen van sociale netwerken dacht en die nadruk legde op de atmosferen die circuleerden binnen groepen en tussen individuen. Het heeft geduurd tot ongeveer 1930 alvorens sociale netwerken sociometrisch in kaart werden gebracht. Moreno, Warner, Mayo en anderen introduceerden als eersten het systematisch registreren en analyseren van sociale interacties die plaatsvonden in kleine groepen. Radcliffe-Brown gebruikte de methode van de netwerk analyses voor antropologisch onderzoek. De Engelse Elizabeth Bott maakte rond 1950-1960 gebruik van sociale netwerk analyses bij de uitvoering van haar *kinship*-studies in Engeland. Homans deed omstreeks 1950 netwerkonderzoek naar het communicatiegedrag van tienermeisjes, werkzaam bij de *Eastern Utilities Company*. Hij stelde vast dat veel praten, veel lachen, veel interactie, gepaard ging met een hogere productiviteit, wat betekent dat een organisatie met vrij veel sociaal kapitaal ook een productieve eenheid is.

Eerste onderzoekslijnen waren er vanaf 1965 toen het wetenschappelijke netwerkonderzoek op gang kwam. Granovetter vond dat nieuwe informatie in sociale netwerken eerder tot stand kwam langs 'bruggen' die gelegd werden tussen individuen of kleine groepjes die werden gekenmerkt door zwakke bindingen. Zwakke bindingen hebben namelijk de potentie om hecht en sterk te worden en bieden op die manier betere levenskansen aan individuen. Sterke bindingen kunnen sterk blijven, maar evengoed verwateren. Berkman en Syme toonden rond 1980 aan dat de levensverwachting steeg naarmate persoonlijke netwerken groter waren.

Sociale netwerken worden in de laatste dertig jaar steeds vaker opgevat als sociaal kapitaal: de hulpbronnen die in een leefgemeenschap aanwezig zijn om de persoonlijke gezins- en sociale organi-

satie vorm te geven en die hun ontstaan en uiting vinden in sociale steun en participatie. Belangrijke elementen van sociaal kapitaal zijn de kwaliteit van sociale relaties, groepslidmaatschap, formele en informele netwerken, gedeelde normen en waarden, vertrouwen, wederkerigheid en inzet voor de leefgemeenschap. Sinds medio jaren negentig worden sociale netwerken ook toegepast op forensische doelgroepen en bij opsporingsonderzoeken. Enerzijds om bij te dragen aan de opheldering van *cold cases* (onopgeloste opsporingszaken), het maken van risicotaxatie en het invullen van risicomangement en anderzijds om sociale diagnostiek in relatie te brengen met persoonlijke en persoonlijkheidsdiagnostiek.¹

In dit themanummer komen voorbeelden van dergelijke toepassingen uitgebreid aan de orde. Eerst echter kijken we, aan de hand van twee artikelen, op een algemener niveau naar sociale netwerk-analyse. Zo staat in de eerste bijdrage de vraag centraal wat sociale netwerk-analyse (SNA) is en welke theorieën eraan ten grondslag liggen. De auteur, Van der Hulst, laat zien wat de meerwaarde kan zijn van deze onderzoeksmethode bij toepassing op de preventie en opsporing van georganiseerde criminaliteit en terrorisme. Met de inzet van SNA als techniek om criminele en terroristische organisaties te bestuderen kunnen structuren, rollen en interactiepatronen worden blootgelegd die op het eerste gezicht niet traceerbaar zijn. Van Calster onderzoekt de vooronderstellingen van netwerk-analyse in de toepassing op onderzoek naar georganiseerde criminaliteit. Nagegaan wordt op welke wijze deze methode de aard van interacties en individuen veronderstelt. Het netwerkperspectief combineert opensysteemtheorie met het cognitivisme. De netwerkonderzoeker bestudeert de interacties tussen de leden van het samenwerkingsverband, met als vooronderstelling dat deze interactiesystemen zijn onderworpen aan wetmatigheden. Hierdoor ontsnappen bepaalde delen van de sociale werkelijkheid, zoals roddels, fantasieën en zuiver-informele relaties, aan het analyse-instrument. De auteur bepleit daarom het netwerkperspectief, dat een systeemtheorie is, aan te vullen met een procesperspectief waarin aandacht is voor microrelaties en -gebeurtenissen.

1 De hier in vogelvlucht geschetste ontwikkeling van de sociale netwerk-analyse en de genoemde auteurs worden uitgebreider behandeld in diverse overzichtswerken, waaronder Scott, J., *Social network analysis: A handbook*, Thousands Oaks (CA), Sage, 2000.

Vervolgens kijken we naar verschillende toepassingen van SNA. Een daarvan is de inzet bij *cold case*-politieonderzoek. Het doel is het relatienetwerk van het slachtoffer te ontwarren en personen te identificeren die mogelijk nieuwe informatie kunnen leveren. Ook kunnen in het netwerk personen worden geïdentificeerd die zich op het moment van de moord in een situatie bevonden of bepaalde gedragingen vertoonden die als een risicofactor kunnen worden beschouwd. Spreen en Vermeulen beschrijven hoe netwerkprofilering wordt toegepast door het Cold Case Team van de politie Amsterdam/Amstelland, Gooi & Vechtstreek en Flevoland. De zogeheten forensisch sociale netwerkanalyse (FSNA) is een instrument om de relaties tussen persoonlijke netwerken van tbs'ers te analyseren en op deze wijze het risico van recidive te schatten. De FSNA-methode beschouwt de specifieke sociale, culturele en relationele omstandigheden van iedere individuele patiënt en benoemt zowel positieve als negatieve invloeden op toekomstig gedrag. Daarbij is het belangrijk om aandacht te besteden aan contextuele en omgevingsfactoren en onderliggende mechanismen, zo beklemtonen Pomp, Bogaerts en Spreen in deze bijdrage. De auteurs zien ook een rol voor FSNA weggelegd bij risicomangement. Een geheel andere SNA-toepassing is die in het onderzoek naar gedrag en sociale relaties van jongeren en de mogelijke implicaties daarvan voor een antisociale of criminele ontwikkeling. Veenstra, Huitsing, Dijkstra en Lindenberg analyseerden pestgedrag in schoolklassen. Zij laten zien dat pestkoppen hun slachtoffers zodanig kiezen dat het hen zelf zo min mogelijk verlies aan populariteit kost. Groepsprocessen spelen een belangrijke rol bij het verklaren van pestgedrag, vooral als pestkoppen zelf populair zijn en elkaar steunen. Het sociale netwerkperspectief kan volgens de auteurs aan leraren waardevolle informatie verstrekken over groepsprocessen in de klas en handvatten geven om pestgedrag te voorkomen en te bestrijden. De schoolomgeving is slechts één van de verschillende netwerken waarin jongeren zich begeven. Daarnaast zijn er de buurt, broers en zussen, de sportclub en mogelijk een groep of bende. Broekhuizen, Driessen en Völker deden onderzoek naar de invloed van deze verschillende netwerken op crimineel gedrag van jongeren en stelden tevens de vraag welke specifieke kenmerken van deze netwerken relevant zijn voor crimineel gedrag. Zoals verwacht ondernemen

jongeren met vrienden die deviant gedrag vertonen, zelf ook vaker criminele activiteiten. Slechts de aanwezigheid van enkele deviante voorbeeldfiguren is al een belangrijkere factor dan de intensiteit van de betrokkenheid bij een deviante groep. Het effect van deviantie in vriendennetwerken blijft overeind als de effecten van ‘klassieke’ criminogene factoren, zoals een slechte band met de ouders, afwijkende (culturele) overtuigingen en slechte sociaaleconomische omstandigheden worden meegenomen. Onafhankelijk daarvan zijn er dus effecten op crimineel gedrag vanuit sociale netwerken. In het laatste artikel wordt sociale netwerkanalyse beschouwd vanuit een breder perspectief, namelijk dat van vriendschap en onderliggende sociologische en psychologische patronen. Op basis van empirisch onderzoek stelt de auteur, Völker, dat er belangrijke sociaal-demografische verschillen zijn in de verdeling van vriendschap. Zo blijkt dat getrouwde en oudere mensen de minste vrienden hebben en dat vriendschap opvallend veel voorkomt tussen personen die qua achtergrond en leeftijd op elkaar lijken. Naast dit zogeheten *bonding social capital* kan *bridging social capital* worden onderscheiden. Dat zijn zwakke bindingen met niet-gelijke anderen, bruggen tot andere sociale cirkels. Beide soorten sociaal kapitaal zijn nodig voor een functionerende gemeenschap. Als er voornamelijk bruggen tussen verschillende sociale kringen zouden bestaan en geen bindingen onder gelijken, ontbreekt het aan sociale steun en bevestiging van de eigen identiteit in de gemeenschap. Als er alleen maar *bonding* sociaal kapitaal zou bestaan, is er sprake van een sterk gesegregeerde samenleving met een grote kans op onderlinge vijandigheid. De auteur suggereert dat een doelstelling van overheidsbeleid zou kunnen zijn om het ontstaan van ‘bruggen’ te stimuleren, bijvoorbeeld door ontmoetingsplaatsen te creëren die verschillende bevolkingsgroepen aantrekken.

S. Bogaerts

M.P.C. Scheepmaker*

* Gastredacteur prof. dr. Stefan Bogaerts is aan het WODC verbonden als hoofd van de afdeling Criminaliteitspreventie, Rechtshandhaving en Sanctietoepassing en als plaatsvervangend directeur. Tevens is hij hoogleraar Forensische Psychologie aan de Universiteit van Tilburg en aan het Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC) van de Katholieke Universiteit Leuven. Drs. Marit Scheepmaker is hoofdredacteur van Justitiële verkenningen.